

CHAPTER 7

İSTANBUL'DAKİ ÂSİTÂNE, DERGÂH VE TEKKE GİBİ TARİKAT YAPILARININ ŞEHİR KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDAKİ YERİ

THE PLACE OF SECT STRUCTURES SUCH AS ASITANES, DERVISH LODGES AND TEKKES IN THE FORMATION OF CITY IDENTITY IN ISTANBUL

Fatih KÖSE¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
İslam Tarihi Anabilim Dalı, Tekirdağ, Türkiye
e-mail: fkose@nku.edu.tr

DOI: 10.26650/BS/SS22.2021.001-5.07

ÖZ

Bu çalışmada tarikat yapılarının, İstanbul'un şehir kimliğinin oluşumuna gerek fiziken gerekse de kültürel olarak yapmış oldukları katkıları hakkında ana hatlarıyla bilgiler verilecektir. Osmanlı şehirlerinin tarihi kimliğini oluşturan unsurlar arasında vakıf müesseseleri başta gelmektedir. Âsîtâne, dergâh ve tekke olarak adlandırılan tarikat yapıları da cami ve medrese gibi önemli vakıf kurumlarından biridir. Tekkeler, eğitim-öğretimden iâşe ve barınmaya kadar birçok hizmetin verildiği yerlerdi. Tekkeler mimari yapıları bakımından bu fonksiyonların icra edildiği tevhidhâne, çilehane, mutfak, kitaplık ve derviş hücreleri gibi birimlerden meydana gelmekteydi. Tekkeler şeyh de denilen postnişin tarafından yönetilirdi. Bir çok tekke, adını şeyhlerinin mesleğinden veya lâkâbından almaktaydı. Tekkeler ve tekkelerdeki türbeler halk folkloru ve inanışları açısından da önemli bir yere sahipti. Halk, evliya olarak gördüğü şeyhlerin türbelerini sık sık ziyaret edip, dua eder ve adaklar adardı. Halka, özel gün ve gecelerde tekkelerde hazırlanan çeşitli yemekler ikram edilir ve dağıtılırdı. İstanbul'un Türk-İslam kimliğini kazanmasında, târîhi silüetinin, mahalle dokusunun ve kültürünün oluşmasında tekkelerin büyük rolü olmuştur. İstanbul'da birçok mahalle ve semt tekke merkezli olarak ortaya çıkıp gelişmiştir. Zaman içerisinde doğrudan İstanbul tekkeleri ve bu tekkelerde görev yapmış meşhur tarikat erbâbi ile ilgili birçok eser yazılmış, kayda değer bir literatür oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, tasavvuf, tekke, tarikat, şehir, kültür, dil, kimlik

ABSTRACT

In this study, general information is given about the contributions of sufi order structures to the formation of Istanbul's urban identity, both physically and culturally. Among the elements that make up the historical identity of Ottoman cities, foundation establishments come first. Sufi order structures, called as asitânes, dargahs, and dervish lodges, are among other important foundation institutions such as mosques and madrasahs. Dervish lodges were places where many services were provided, from education to food and shelter. In terms of their architectural structures, the tekkes consisted of units such as a tawhidhane, a çilehane, a kitchen, a library and dervish rooms, where the functions of education and lodging were performed. Tekkes were ruled by the postnishin, also called the sheikh. Many tekkes were named after the profession or nickname of their sheikhs. Dargahs and the tombs in a dargah had an important place in terms of popular folklore and beliefs. The people often visited the shrines of the sheikhs, whom they regarded as saints to which they prayed and made offerings. Various meals prepared in dervish lodges were served and distributed to the public on special days and nights. Tekkes played a major role in the formation of the historical silhouette, neighborhood texture, and culture in Istanbul's acquisition of a Turkish-Islamic identity. Many neighborhoods and districts in Istanbul have emerged and developed centered around these lodges. Over time, many works were written about the Istanbul dervish lodges and the famous sufis who served in these dervish lodges, and a remarkable literature was constructed from these.

Keywords: Istanbul, sufism, dervish lodge, tariqa, city, culture, language, identity

EXTENDED ABSTRACT

There are many factors that determine the topography of the cities in Islamic geography and affect the historical identity and culture of these cities. Among these, mosques, madrasahs, baths, bridges, fountains, dervish lodges, mausoleums, and similar Islamic foundation institutions have an important place. Sect structures referred to as "asitanes," "dargahs" and "dervish lodges" draw attention many functions they performed. People in need of things ranging from education to food and shelter were served here. Dervish lodges were ruled by a postnish, also called a sheikh. Sertarics, Pişkadem, Nakips, Chefs, Challengers, Opponents, and Dervishes were other important officers serving in the lodge. In the lodges where moral education was given, various books, especially of Sufi content, were taught by the murshid. The place of dhikr had an important place in the unique architectural structure of the tekkes. The çilehane, kitchen, coffee house and dervishes' rooms were other important architectural elements of the lodge.

After the conquest of Istanbul, the dervish lodges had important functions in the city's gaining a Turkish-Islamic identity and in the formation of its historical silhouette, neighborhood composition, and culture. Many neighborhoods and districts in Istanbul

developed and emerged centered around one of these lodges. Vefa, Merkezefendi, Seyyid Nizam, Şeyh Resmî, Deniz Abdal, and Akbıyık are among the most known of these neighborhoods.

In the Ottoman Empire, shopkeepers and artisans had relations with sects and tekkes. Among the masters of tradesmen, there were also those who were sufis.

Many of the lodge sheikhs in Istanbul were associated with a profession, such as silk merchant, cotton maker, halvah merchant, horseshoe maker, shoemaker, cordwainer, thumb-ring maker, devati, packsaddle maker, chest maker, equipment seller, strap maker, cloth seller, baker, barley seller, carpenter, sieve seller, honey seller, and cream seller.

In the tekkes, specifically music but also fine arts such as calligraphy and marbling were taught. In Istanbul, dervish lodges were the leading institutions in the field of music. Mevlevis, in particular, were very popular in music. Major artists such as Itrî, Nâyî Osman Dede, and İsmail Dede Efendi were trained in these institutions. Üsküdar Özbekler Tekke was the most important center where art of marbling was performed in Istanbul.

Istanbul tekkes had an important place in terms of popular folklore and beliefs. The people used to visit the shrines of the sheikhs they saw as saints and pray there. Dervish lodges were places where people sought healing to get rid of their ailments. In the event of their prayers and wishes, sacrifices and similar offerings would be made to the lodge. The tombs of Sheikh Ebu'l-Vefâ, Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Sheikh Yahya Efendi, Aziz Mahmut Hüdayi, Helwali Yakup Baba, Sheikh Nasuhî, Mehmed Emin Tokadî, Murad Münzevi, Nureddin Cerrâhi, Hüsameddin Uşşâki, and Şeyh Mustafa Devâti were the most visited tombs in Istanbul.

Apart from daily necessities, there were many items such as art materials, items belonging to members of the sect, and sacred items in tekkes. Peltry, prayer rug, prayer beads, oil lamps, censer and keskul were among the various lodge items. There were also dervish lodges in Istanbul where some sacred items belonging to the Prophet were kept. Kadem-i Şerif, Zıbyn-ı Şerif, and Paşmak-ı Şerif Tekkes were named because of these sacred items. One of the most colorful aspects of the sect culture was the clothes the dervishes wore. There were clothes of different colors and designs belonging to the sects. These sect clothes were called “Cihâz-ı tarikah”, meaning “sect dresses”.

Various meals were prepared and distributed in tekkes on special days and nights. Dervish lodges usually provided soups, rice, desserts, and sherbets. Every year, from the

tenth day of the month of Muharram until the last day of the month, they prepared and distributed ashura in tekkes. For this reason, monetary aid was given by the state under the name of “Muharremiye” to the dervish lodges in Istanbul.

A rich literature has been created on the subjects of sects and lodges. There are many sources about Istanbul tekkes, including prose and verse. In addition to prose works such as *Mecmua-i Tekâyâ* and *Tomâr-ı Tekâyâ*, poetic works such as *Dergehnâme* and *Hânkâhnâme* also have an important place in this field.

The impact of Sufism and tekke culture on the people in the past shows itself in the written and oral literature. Many of the idioms, terms, and proverbs Turks use in daily language originate from Sufism and tekke culture.

Many items left over from the tekkes are exhibited in various museums or kept in warehouses. These include inscriptions, calligraphy plates, religious clothing, various objects, and tombstones. There are hundreds of historical gravestones belonging to the members of the order in the historical cemeteries and dervish lodges in Istanbul. The symbols, titles, calligraphy, stonework, and literary texts on these stones reveal the rich accumulation of the city.

In this article, general information will be given about the contributions of religious sect structures to the formation of Istanbul’s urban identity, both physical and cultural.

Giriş

İslam kurumları arasında sırasıyla mescit/cami, medrese ve tekke müesseselerine oldukça önem verilmiştir. Bu üç müessese, Türk-İslam medeniyeti tarihi içinde adeta üç sacayağından biri konumunda olmuştur. (Baltacı, 2005). Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebevî birçok dinî, idârî, ilmî ve sosyo-kültürel fonksiyonun icrâ edildiği bir mekân iken İslam coğrafyasının genişlemesi, devletin büyümesi, zamanla ortaya çıkan ihtiyaçlar ve değişen şartlar sonucu müstakil kurumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Mescid-i Nebevî bünyesinde yer alan Suffa'da birçok sahabe barınmakta ve burada eğitim öğretim görmekteydi. Tarihî süreç içerisinde medreseler ve tekkeler Suffa'nın fonksiyonunu devam ettiren müstakil kurumlar olarak teşekkül etmiştir. Hükümet binası, karargah, adliye ve kütüphane gibi kurumlar da bu şekilde zamanla bağımsız, müstakil binalar olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Tasavvufî öğretim ve eğitimin zamanla tarîkatlara bağlı olarak gelişmesi sonucu ortaya çıkan tekke kurumu bunlar arasında şüphesiz çok önemli bir yer tutmaktadır. (Ocak, 1978; Savaş, 1999; Kara, 2011, Tanman, 2011).

Tekke, kelimesinin menşei hakkında kesin bir bilgi olmayıp Türkçe kaynak metinlerde ve belgelerde “Tekye” olarak geçmektedir. Çoğulu ise yine Türkçe kaynaklarda tekâyâ olarak kullanılmaktadır. İstilahta ise tarikat mensuplarının tarikat âdab ve erkânını icrâ etmek üzere güvendikleri bir şeyh etrafında toplandıkları kurumdur. Kısaca tarikat erbâbının, oturup kalkmaları ve zikir yapmaları için inşa edilmiş mekânlara, tekke denilmektedir. (Baltacı, 2005). Şemseddin Sami'nin sözlüğünde ise “*Bir şeyhin riyâseti altında ve idaresinde dervîşân taifesinin istinâd ettikleri ve zikir ve mukabele ve çile ile uğraştıkları daire-i mahsûsa, hankah, dergâh, zâviye*”, şeklinde tanımlanmıştır. (Şemseddin Sâmî, 1317). Tarihî süreç içerisinde küçük tekkelere “zâviye”, büyüklerine “hankah”, “dergâh”, merkez konumunda olanlara da “âsitâne” denilmiştir. Âsitânelere, pîr (tarikat kurucusu) ya da pîr-i sâni (tarikatın ikinci kurucusu) türbelerini barındırdıkları için “pîr evi, dergâh-ı pîr ve âsitâne-i pîr” de denilmekteydi. Tekkelerin çoğu bağlı oldukları tarikatın adına nisbetle “Mevlevîhâne”, “Kâdirîhâne”, “Kalenderhâne”, “Gülşenîhâne” gibi isimlerle de anılmaktaydı. İlk tekkenin VIII. yüzyılda kurulmuş olduğu yönünde kaynaklarda ittifak vardır. Ancak nerede kurulduğu konusu ihtilâfidir. Şam dolaylarında, Basra'nın Abadan bölgesinde veya Ebû Hâşim el-Kûfî (ö. 150/765) tarafından Filistin'in Remle beldesinde tesis edilmiş olduğuna dair farklı rivayetler vardır. Tekkelerin kurulmaya başladığı bu yüzyılda henüz tarikatlar ortaya çıkmadığı için kurulan tekkeler herhangi bir yere bağlı değildi. XIII. yüzyıldan itibaren tekkeler belli tarikatlara bağlı olarak kurulup yaygınlaşmaya başlamıştır. (Pakalın, 1983; Kara, 2011; Tanman, 1994).

Tekkelerin Yapı Unsurları ve Görevlileri

İlk kuruldukları dönemde bir ya da iki odadan oluşan gayet küçük mütevâzi ve sade binalar olan tekkeler zamanla gelişerek değişik mimari özellikler ve farklı birimleri bünyesine almaya başlamıştır. Kurumsal özellikleri ve fonksiyonları itibarıyla zamanla birçok yapıdan meydana gelen tekkeler, ilk kuruldukları dönemlerden itibaren buldukları bölgelerde dînî, kültürel ve sosyal birçok alanda hizmetler ve faaliyetler gösteren merkezler olmayı başarmıştır. Tekkeler, başta ibadet-zikir, tasavvufî ve mânevî eğitim-öğretim alanında yoğunlaşan ve belli esaslara dayanarak toplumun ahlâkî açıdan eğitilmesinin amaçlandığı kurumlar iken zaman içerisinde hüsnihat ve mûsiki gibi güzel sanatların da icra edildiği; iâşe ve barınma, aşevi ve misafirhâne gibi hizmetlerin verildiği mekanlar olmuştur. Bir vakıf kurumu olan tekkeler, yukarıda zikredilen bu hizmetleri vakıflarının mâlî güçleriyle orantılı olarak ya da buraya yapılan aynî-nakdî yardımlarla gerçekleştiriyorlardı. (Kara, 2011).

Osmanlı askerî geleneğinde Yeniçeriler, Bektâşilik ile ilişkilendirilmiş, Yeniçeri Ocağı'nın manevî eğitimi “dede” ve “baba”lar tarafından verildiği düşünülmüştür (Eğri, 2002). Osmanlı ordusu herhangi bir sefer düzenlediğinde mutlaka orduda “ordu şeyhi” olarak adlandırılan önde gelen bir tarikat şeyhi bulundurulurdu. Ordunun manevî ve moral gücünün artırılmasında “ordu imamı” ile birlikte önemli bir görev üstlenmekteydi. İstanbul'daki tekkelerde şeyhlik yapmış birçok meşhur postnişin ordu şeyhliği görevinde bulunmuştu. Osmanlı ordusunun savaşlarda düşmana karşı galip gelmesi için cami ve tekkelerde dualar ettirilmekteydi. (Köse, 2012).

1915 senesinde İstanbul'da bulunan Alman gazeteci Friedrich Schrader'in şu tespitleri ve gözlemleri tekkelerin fonksiyonu hakkında bizlere önemli ipuçları vermektedir: “Şeyhülislamlık, tekkelerde reform meselesini ele aldı. Dervişlerin köklü bir dinî eğitim görmesi isteniyor; geçen yüzyılda bu çok yetersiz kalmıştı. İnkâr edilemeyecek şu gerçek göz önüne alınırsa, derviş tarikatlarının Türk âdetlerinin ruhsal, politik, sosyal hatta askerî geleneklerine etkisi düşünülürse, dinsel yaşamın yansımaları çöküşten kurtarmak için harcanan bu çabaya değer” (Friedrich, 2015).

Tekkeler, fonksiyonlarına göre belli bir mimârî yapı ve düzene sahip olup ana hatlarıyla selamlık, harem ve tevhihânedenden meydana gelmektedirler. Tam teşekküllü tekkelerde ayrıca selamlık ve harem hamamları, şadırvan, çeşme, çamaşırhâne, su haznesi, sarnıç, kuyu, değirmen, fırın, taamhâne-somathâne, şerbethâne, ambar, bağ, bahçe, kovan-zenburevi, ahır ve kümes, gibi kısımlar bulunurdu. (Tanman, 1994).

Tekkelerdeki başlıca mimârî yapılar ve birimler şunlardı:

1. Zikir Mekânı (Tevhidhâne/Semahâne/Meydan).
2. Halvethâne (Çilehâne): Halvethâne tekkede yaşayan dervişlerin kırk günlük halvetleri (erbainleri) için, yılın belli bir döneminde kullanılan bir mekândır. Halvetilik başta olmak üzere “halvet” uygulamasının görüldüğü tekkelerin birçoğunda bulunmaktadır.
3. Türbe ve Hazire, Niyâz (Hâcet) Penceresi: Tekkelerde bulunan türbe veya haziredeki sandukayı veya kabri görecek şekilde, içine girmeden dua edebilmek için özel olarak yapılmış pencerelere denilmektedir.
4. Harem ve Selamlık bölümü: Harem, şeyh ile ailesinin yaşadığı yer; selamlık ise şeyhin misafirlerini kabul ettiği dairedir. Şeyh odası ve zâkirbaşı odası burada bulunurdu.
5. Derviş Hücreleri: Tekkedeki dervişlerin yatıp kalkmaları için, genellikle birbirine bitişik yapılmış küçük odalardır.
6. Mutfak-Aşevi ve Kiler: Mutfak, günlük yemeklerin ya da kalabalık toplantılarda yemeğin pişirildiği merkezdi. Tekkenin erzâkının muhafaza edildiği yer ise kilerdi.
7. Gusûlhâne, Abdesthâne ve helâlar. Bunlara ilaveten abdest teknesi denilen su haznesi de birçok tekkede bulunmaktaydı.
8. Kahve Odası: Tekkelerde kahve ve çay içilen yerdir.
9. Kitaplık veya Kütüphanê: Tekkelerdeki kitapların çoğu Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesine nakledilmiştir. Bu kütüphanedeki katalogta yer alan koleksiyon isimlerinde tekkelerin adları yaşamaya devam etmektedir.
10. Misâfirhâne (Mihmanhâne): Özellikle seyyah dervişler ile diğer erkek misafirlerin ağırlandığı birimdir. (Arseven, 1984; Tanman, 1990; İşli, 1998).

Tekkelerde tarikatların erkân ve âdabına göre postnişinden dervişlere varıncaya kadar değişik görevliler hizmet vermekteydi. Tekkedeki farklı hizmetleri yerine getiren ve vakfiyede görevleri detaylı bir biçimde belirtilmiş olan hizmetli ve görevliler şunlardı:

1. Postnişîn (Şeyh Efendi): Şeyh, Arapça bir kelime olup, önder ve yaşlı adam anlamına gelmektedir. Tekkenin yöneticisi konumundadır.
2. Sertarîk: Farsça-Arapça birleşik bir isimdir, tarikat başı anlamına gelmektedir ve tekkede Postnişînden (Şeyh) sonra en yetkili kimsedir.
3. Pişkadem: Tekkelerde zikiri idare eden nakîb için kullanılan bir tabirdir.
4. Zâkirbaşı ve Zâkirler: Tekkelerde zikir sırasında, dervişlerin zikirlerini

hareketlendirmek için, ilahi okuyan kişiye zâkir denir. Zikirde, zikir çeken diğer dervişlere de zâkir denir,

5. Peyrev: Zakirbaşının yardımcısına peyrev denilmektedir.
6. Kıyam Reisi: Kıyam zikrini idare eden kişilere denir.
7. Aşçı (Aşçıbaşı).
8. Nakîb (Sernakîb): Tekkelerde, şeyh vekili ünvanını taşıyan ve tekkede değişik hizmetlerde bulunan kimselere nakîb denirdi.
9. Kahve Nakîbi: Tekkelerde kahve pişiren ve bu işle görevli bulunan kişiye denir.
10. Meydancı (Meydan Nakîbi): Dergâhtaki meydan hizmetlerine bakan kişidir.
11. Çerağ Nakîbi: Tekkelerde mum ve kandil temizleyen ve yakan kimselere denirdi.
12. Post Nakîbi: Tekkelerde şeyh ve dervişlerin postunu seren, kaldıran dervişe verilen addır.
13. Dervişler: Şeyhin bey'ati ve terbiyesi altında bulunan kişiler demektir. (Cebecioglu, 1997; Uludağ, 1991; Pakalın, 1983; Revnakoğlu, 2003; Abdülaziz Bey, 2000).

Fetihten Sonraki Süreçte Şehrin İslamlaşmasında Tekkelerin Yeri

İstanbul'un fethinden çok daha önceleri Üsküdar ve civarında Merdivenköy Şahkulu ve Karacaahmet dergâhları gibi birçok tarikat yapısının inşa edildiği ve buralarda tarikat erbabının hizmet verdiği bilinmektedir. Erenköy ve Göztepe gibi semtlerin adının Gözcü Baba gibi erenlerden gelmiş olduğu düşünülmektedir. İstanbul'un fethinde hazır bulunan fetih ordusu içinde birçok tarikata mensup sûfi dervişlerin de yer aldığı bilgisi kaynaklarda bulunmaktadır. Başta Akşemseddin olmak üzere özellikle Bayrâmî, Zeynî ve Bektâşî tarikatlarına mensup birçok isim İstanbul'un fethinde gayretler göstermişlerdi. (Balikhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, 2007).

Fetihten sonraki süreçte padişah ve devlet adamlarının teşviki ile tarikat mensuplarının kendilerine tahsis edilen mahallelerde kurdukları tekkelerde zikir faaliyetlerini yürüttüklerini görmekteyiz. Özellikle Fâtih ve II. Bayezid döneminde İstanbul'daki birçok metruk ve bakımsız kilise yapısının başta Halvetîler olmak üzere diğer bazı tarikatlara tekke olarak tahsis edildiğini biliyoruz. Bununla birlikte özgün olarak inşa edilen zaviyeler de oldukça fazlaydı. Bazı semt ve mahalleler tekke merkezli oluşmuştu. Böylece İstanbul'un İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde cami ve medrese gibi vakıf hayrâtların yanında tekkelerin de büyük bir rolü

olmuştur. Fatih döneminde tekke merkezli kurulan mahallelerin bazıları şunlardı: Şeyh Vefâ, Akbıyık Sultan, Kalenderhâne, Mirza Baba (Etyemez Tekkesi), Kız Ahmed Efendi Tekkesi Mescidi, Koğacı Dede Mescidi (Şeyh Sevindik Dede Tekkesi), Muhyiddin Kocevî, Sofular, Deniz Abdal, Şeyh Mehmed Geylânî Cami (Tahta Minare Mescidi), Şeyh Mahmud Resmî Mescidi, Nuri (Nurlu) Dede Mescidi, Yıldız Dede, Keskin Dede ve Karacaahmet Sultan. (Ayverdi ve Yüksel, 1976; Canatar, 2017).

Vakıf gelirleriyle faaliyetlerini sürdürmekte olan tekkelerin maddî giderlerini karşılamak, belli hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamak ve eksikleri gidermek için, genellikle tekkeyi inşa ettiren hânedan mensupları, hayırsever devlet adamları, şeyh efendi ya da müridler tarafından vakıflar kurulurdu. Tekkelerin yönetimi, idâre ve idâmesi vakfiyelerdeki şartlara göre belirlenmekteydi. Özellikle XVI. Yüzyıldan sonraki tekke vakfiyelerinde şeyhliğin babadan oğula geçmesi şartına sıkça rastlanmaktaydı. (Aydın, 1998; Kara, 2005; Özdamar, 2016).

İstanbul Asitâneleri ve Tekkeleri

Osmanlı kaynaklarında “nefs-i İstanbul”, günümüzde “tarihi yarımada” olarak anılan, İstanbul’un surlarla kuşatılmış kesiminde, özellikle Yedikule ile Ayvansaray arasında, Beyazıt-Edirnekapı, Unkapı-Yavuz Selim hattında ve Aksaray-Kocamustafapaşa ekseninde yer alan semtlerde tekkeler yoğunluk göstermekteydi. Sur dışında ise tekkeler Eyüp, Beyoğlu, Beşiktaş ve Üsküdar bölgelerinde yoğunlaşmaktaydı. İstanbul (Suriçi) ve Bilâd-ı Selâse (Eyüp, Galata ve Üsküdar) ile sur dışında günümüzde Zeytinburnu ilçesinin sınırları içinde kalan bölgede, İstanbul’un fethinden, tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar geçen süre içerisinde yaklaşık 500 tekke kurulduğu tahmin edilmektedir. Bunlar arasında manastır, kilise, cami-mescid veya mesken gibi başka amaçlarla tasarlandığı halde tekkeye dönüştürülenler de bulunmaktadır. Bu işlem şeyhlik konulması “vaz-ı meşihat” tabiri ile ifade edilmektedir. 16. yüzyılın ortalarında suriçinde 75 civarında tekkenin var olduğu, 18. yüzyılın sonlarından tekkelerin kapatılmasına kadar olan dönemde (1784-1925) bu sayının 250-350 arasında değiştiği görülmektedir. (Tanman, 1994; Ergin, 1936; Kılıç, 1997; Aşkar, 2000; Bayrı, 1964).

İstanbul’da her tarikatın bir asitânesi yani merkez tekkesi bulunmaktaydı. Kocamustafapaşa’daki Halvetî-Sünbülî âsitânesi İstanbul’un en önde gelen ve en kıdemli âsitânesi olma özelliğine sahipti. Kasımpaşa Uşşâkî âsitânesi, Karagümrük Nureddin Cerrâhî âsitânesi, Kadirî Âsitânesi/Kâdirihâne, Celvetî âsitânesi Aziz Mahmut Hüdayi, Koska’daki Sadî âsitânesi olan Abdüsselam Dergâhı, Bedevî âsitânesi, Üsküdar Rifâî âsitânesi, Galata ve Yenikapı mevlevihâneleri, Unkapı Şazelî tekkesi, Ümmî Sinan dergâhı, Sivasî âsitânesi, Raufî âsitânesi şehrin önemli âsitâneleriydi. (Öngören, 2015).

İstanbul'da seyyah, ziyaretçi ve hâc yolcusu gibi muhtelif kimselerin konakladığı kervansaray fonksiyonu gören tekkeler de bulunmaktaydı. Şehri ziyarete gelen Hintli, Afganlı ve Özbekler başta olmak üzere Buhara ve yakınlarındaki bölgeden hacca giden Müslümanlar ilkin İstanbul'a uğrarlar burada Özbekler Tekkesi, Afganlar Tekkesi, Hindûlar Tekkesi gibi kendi adlarıyla anılan tekkelerde konaklardı.

Sosyal ve kültürel anlamda çeşitli alanlarda hizmet veren ve tekke olarak anılan birçok kurum bulunmaktaydı. Üsküdar Karacaahmet'deki "Miskinler Tekkesi" (Cüzzamlılar Tekkesi), Kasımpaşa'daki "Okçular Tekkesi" (Tekke-i Tîrendezân), Unkapanı'ndaki "Pehlivanlar Tekkesi" (Güreşçiler Tekkesi), İstanbul'da bu hususta en meşhur yapılardandı. (Kara, 2011; Tanman, 1994).

Yerleşim düzenlerine ve tasarımlarının ana hatlarına göre İstanbul tekkeleri üç grupta ele alınmaktadır:

1. Medrese tipi: Meselâ, Sokullu Mehmed Paşa, Atık Valide gibi. Bu tip tekkeler genellikle büyük bir külliye'nin bünyesinde yer alıp külliye'nin bir birimini oluşturlardı.
2. Cami tipi: Ramazan Efendi (Bezirgan) Tekkesi, Eyüp'teki Şah Sultan Tekkesi vb.
3. "Ev-tekkeler": Eyüp'teki Ümmî Sinân Tekkesi, Keşfi Osman Efendi Tekkesi vb. (Tanman, 1994).

Semt, Mahalle ve Sokak Adlarında Yaşayan Tekkeler

"Şerefü'l-mekân bi'l-mekîn" (Mekanın şerefi mekanda sakin olan iledir) vecizesi, buldukları şehirlerde ve bölgelerde oranın halkına yol gösterip örnek olan, ruhî ve manevî açıdan onları eğiten, Allah dostu olarak kabul edilen büyük insanlar için de hep kullanılagelmiştir. Nitekim birçok tekke bu veliflerin isimleriyle anılmaktadır. İstanbul'da, tekke kurucusu olan ve öldüklerinde tekkelerinin yanına defnedilen birçok büyük zâtnın adı o mahallenin ya da semtin adı olmuştur. Vefâ, Fındıkzâde, Deniz Abdal, Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Seyyid Nizam, Karacaahmet, Selami Ali, Gözcübaba, Aziz Mahmut Hüdayi, Zuhurat Baba, Hacı Evhad, Şeyh Resmî, Dervişali, Akbıyık Sultan, Akbaba, Vişnezade, Şenlikdede, Kâdirhâne, Telli Baba, Tezveren Baba, Tuz Baba, Taylasan Sokak, Tekke Sokak, Miskinler Tekkesi, Pazar Tekke, Salı Tekkesi, Mevlânâkapı, Etyemez, Erenköy, Nasuhi, Uşşaki, Kalenderhâne, Çifte Vav Sokak, Sofular, Küçük Çamlıca Çilehâne, Şeyh Fenâyî, Etyemez, Münzevi, Mevlevihâne kapısı gibi mekan ve sokak isimleri hep tekke kaynaklıdır. Zikir kurumu olan tekkelerde haftanın belli gününde zikir yapılır ve bu sebeple bazı tekkeler zikir günleriyle adlandırılırdı. Nitekim

İstanbul'da birçok tekke Pazar Tekkesi, Salı Tekkesi, Çarşamba Tekkesi, Perşembe Tekkesi ve Cuma Tekkesi gibi isimlerle bilinmektedir. İstanbul'daki yüzlerce sokak adı doğrudan ya da dolaylı olarak tekke kurumu ile ilgilidir. (Ölçer, 2014).

Muallim Naci anılarında çocukluğunun geçtiği mahalleyi, unutamadığı olayların geçtiği yerleri tarif ederken aralarında tekke kurumunun da olduğu tarihî yapılardan da bahseder: “... çeşmenin hemen karşısında hayli uzun bir sokak görülür ki Nureddin dergâhlarından biriyle son bulur. Dergâhın sol tarafına dönerek orada incelen yoldan ilerleyecek kişi, kendini uzunluğu ötekenden daha fazla olan Çelebi Sokağı'nda bulur. (...) yukarıda söylediğim Nureddin Dergâhı'na doğru gitmeye başladık. Dergâha yakın, sağda bir çıkmaz sokak vardır”. (Muallim Naci, 2019).

İstanbul'da tekkelerin birçoğu 1925'ten sonra isimlerini muhafaza etmiş olarak cami, vakıf, Kur'an kursu, müze, kültür ve sanat merkezi gibi yapılara dönüştürülmüştür. Şeyh Nasuhi Camii, Emir Buhârî Camii, Tahir Ağa Camii, Kalenderhâne Camii, Piri Mehmet Paşa Camii, Mimar Acem Camii, Hacı Evhad Camii, Şeyh Yahya Efendi Camii, Aziz Mahmud Hüdâyi Camii, Çilehâne Camii, Kadirihâne Camii, Karabaş Velî Camii, Karagöz Mehmet Paşa Camii, Yahya Kethüdâ Camii, Şeyh Mustafa Devâtî Camii, Sofular Kız Kuran Kursu, Sümbül Efendi Kuran Kursu, Sokullu Kız Kuran Kursu, Beşikçizâde Tıp ve İnsani Bilimler Merkezi, Sertarikzâde Kültür ve Sanat Merkezi, Afife Hatun Kültür Evi, Bahariye İlim Sanat Tarih Edebiyat Vakfı, Balaban Tekkesi ve Kültür Evi, Şeyh Edhem Sırrı Efendi Kültür Evi bunlardan bazılarıdır.

İnanç, Folklor, Gelenek ve Ritüellerin Yaşadığı Mekanlar Olarak Tekkeler

Halk folkloru ve inanışları açısından da tekkeler önemli bir yere sahipti. Dervişler, müritler ve muhipler, vefat eden şeyhlerini velî gibi görürlerdi. Halk da bu tarzda velî (evliya) makamına yükseldiğine inandığı şeyhlerin türbelerini ziyaret eder ve ruhlarına Fatiha okuyup dua ederlerdi. Şeyh türbelerinin tekkeler için âdeta bir gelir kaynağı olduğu durumlar da olurdu. Herhangi bir duasının, isteğinin gerçekleşmesi halinde tekkeye yağ, mum, halı, seccade, kurban ve benzeri şeyler adayanlar oldukça fazlaydı. Bu mekanlar âdetâ bir mânevî ziyâretgâh, adak ve duâ yerleriydi. Dolayısıyla tekkeler ve buradaki türbeler İstanbul'da en çok ziyaret edilen yerlendendi. Bu bağlamda Hocazâde Ahmed Hilmi Efendi'nin *Ziyâret-i Evliyâ* adlı eserini burada zikretmek yerinde olacaktır. Tekkeler, her türlü dertten kurtulmak için dua istenilen, murat ve taleplerin dile getirildiği yerlerdi. Yine bu bağlamda tekkelerde muska, hamayil ve yafta hazırlayan şeyhler vardı. (Bayrı, 1964).

Öte yandan İstanbul gibi bir deniz ve liman şehrinde denizcilerin kendilerini koruyucu olarak gördüğü büyük Allah dostlarından birçoğu tarikat erbabı idi. Rumelihisarı'ndaki Durmuş Dede ve Beşiktaş'taki Şeyh Yahya Efendi denizcilerin büyük saygı duyduğu, âdetâ selam vermeden geçmedikleri velilerdi. Anadolu yakasında ise Aziz Mahmut Hüdayi Üsküdar'ın ve Boğaziçi'nin manevi bekçilerinden bir diğerydi. İstanbullular onun duasını yüzlerce yıldır dikkate almakta, türbesini her ziyarete gittiklerinde ruhuna içten, samimi bir Fatiha okumaktaydılar. İstanbul'da en çok ziyaret edilen diğer başlıca türbeler şunlardır: Şeyh Ebu'l-Vefâ, Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Abdülmecid Sivasî, Abdülehad Nuri, Oruç Baba, İsmail Rumî, Helvayî Yakup Baba, Şeyh Nasuhî, Mehmed Emin Tokadî, Murad Münzevî, Karacaahmed, Nureddin Cerrâhî, Hüsameddin Uşşâki, Şeyh Ramazan Efendi, Şeyh Galib, Şeyh Mustafa Devâti, Selami Ali Efendi ve Seyyid Nizam. (Okan, 2008; Bayrı, 1964).

Halk bazı tekkelerde bulunan su kaynaklarının şifalı olduğuna inanır ve sık sık buraları ziyaret ederdi. Bunlardan biri de Sünbül Efendi Türbesi'nin yanında bulunan su kuyusu idi. Rivâyetlere göre bu kuyunun suyundan içenler şifâ bulmaktaydı. Şifâ Kuyusu olarak bilinen bu kuyu her sene 10 Muharrem'de ziyaret edilen yerlerden biriydi. Burada görevli olan türbedar bu kuyudan aldığı suları şişelere doldurur ve Muharrem Ayı'nın onuncu gecesi daha gün doğmadan buraya gelenlere dağıtırdı. Yine buna benzer şekilde Merkez Efendi Dergâhı'nda bulunan su kuyusu da çokça ziyaret edilen yerlendendi. (Okan, 2008). Muallim Naci çocukluk hatıralarını anlattığı eserinde bu su kuyusu ile ilgili şunları yazmaktadır: “*Yine bu hanımla Merkez Efendi Hazretleri'ni ziyarete gitmiştik. Kadınlar bazen Merkez Efendi'nin çilehaneleri olarak kabul edilen meşhur kuyuya inerlermiş. Bizim hanım da bu arzuda bulundu. Aşağıda bir kafeslik vardır. Oraya indik. (...) vara vara kuyunun dibine vardık. Bunun içinde su azdır. Birçok ufak taş vardır. Bunların birçoğu muşamba vesaire içine konmuştur. Bazı dileklerinin gerçekleşmesi oradan taş alan kişi, bunu öyle kılıfıyla lüzumu kadar yanında tuttuktan sonra getirir, kuyuya bırakır*”. (Muallim Naci, 2019).

Tekke Yemekleri, Muharremiye ve Aşure Geleneği

Tekkelerde, özel gün ve gecelerde muhtelif yemekler hazırlanır ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılırdı. Tekke yemekleri, “Çorbalar”, “Diğer Yemekler”, “Helvalar-Tatlılar” ve “Şerbetler” olarak dört grupta değerlendirilmektedir. Tekkelerde en başta gelen yemek çorbaydı. Halk arasında “Tekkeyi bekleyen çorbayı içer” deyimini bilmeyen yok gibidir. Bilinen klasik çorbalar dışında köfteli çorba ve düğün çorbası Kadirihâne'de yapılırdı. Meşhur Özbek pilavı ise adından da anlaşılacağı üzere Özbek tekkelerinde ve Kalenderhânelerde hazırlanırdı. Mevlevîhânelerde kurban bayramlarında taze kurban etinden kavurma lokması hazırlanır

ve gelenlere ikram edilirdi. Kadirhâne’de “Erbain Helvası” pişirme geleneği vardı. Kandil geceleri herkese bol bol ikram edilen fıstıklı, sütlü irmik helvası Merkez Efendi Tekkesi’nde, diğer tekkelerde de bol pilav üstüne verilen limon, portakal ve karadut peltasını Muharrem ayının onuncu gününden Safer ayının sonuna kadar hazırlar ve dağıtırlardı, bu şekilde tekkelerde aş cemiyetleri tertib edilmekteydi. (Tosun, 2004: 125)

Her sene Hicrî yılın ilk ayı olan Muharrem ayında İstanbul’daki tekkelere “Muharremiye” adıyla Haremeynü’ş-şerîfeyn hazinesinden 30’ar kuruş para dağıtılmaktaydı. (Telci, 2012; Tosun, 2014). Tekkelerde bu ayın ilk günlerinde sekiz kulplu büyük kazanlarda pişirilen aşurenin konuya komşuya, fakirlere ve civar halka, güğümler, lengerler içinde günlerce ve bol miktarda yapıp dağıtılması adettendi. Muhibbân dergisinin haberine göre 1911 tarihinde Muharrem ayının onuncu gününden yirmi dokuzuncu günü akşamına kadar İstanbul’da tekkelerde aşure pişirilip, mersiyeler okunmuştur. Yine bu habere göre 1911 tarihinde aşure pişirilen ve mersiye okunan tekkelerin sayısı 51 idi. Muharrem’de aşure geleneğinin en canlı bir şekilde yaşandığı dergâhlardan biri hiç şüphesiz İstanbul’un en eski ve en kıdemli âsitânelerinden olan Sünbül Efendi Dergâhı idi. (Köse, 2012).

İstanbul’a özgü olarak Tophâne’de, Kâdirî Âsitânesi’nde Safer ayı aşuresi geleneği vardı. Bu gelenek şeyh âilesi tarafından 385 yıldır devam etmekteydi. Aşurenin hazırlanışı âdetâ bir zikir meclisi atmosferinde gerçekleşmekteydi. Burada pişirilen aşurenin şifalı olduğu kabul edilirdi ve tekkeye gelenlerin birçoğu kazanın dörtte biri kadar olan kısmını gelemeyen yakınlarına götürürlerdi. Şeyh efendi, “Yiyenlere şifâ, yiyemeyenlere de nasib olsun” diye dua ve temennide bulunurdu. Birçok mezhepten Müslüman bu vesileyle burada bir araya geliyordu. Her sene Kâdirhâne’de pişirilen bu aşureden Yıldız Sarayı’na, Sultan II. Abdülhamid’e de merasimle gönderildiği, hatta bir keresinde padişahın aşureyi beklerken mabeyncisine, sabırsızlıkla “Aşuremiz nerede kaldı?” diye sorduğu rivayet edilmektedir. (İşli, 2014; Özlü, 2011).

Tarîkat Kıyafetleri, Tarîkat Sembolleri ve Tekkelerde Yer Alan Eşyalar

Her tarîkatın farklı renk, desen ve şekilde başta tâc olmak üzere giysileri vardı. Tarîkatlara göre derviş kıyafetleri değişmekteydi. Bu hususta Mevlevî ve Rifâî tekkeleri hep görülmeye değer addedilmekteydi. Sikke, aba, hırka, üstlük, destegül ve gömlek, kemer, şedd, tennure, elif nemed, haydarî (haydariye), taylasan, mest ve pabuç gibi giysileri bugün İstanbul Galata Mevlevîhânesi Müzesi’nde görmek mümkündür. (Atasoy, 2016; Ambrosio, 2012).

Tasavvufi ıstılahta “Cihâz-ı tarikat (Tarikat çeyizleri)” denilen tâc, destar, kemer vesâire, dervişe şeyh tarafından dualar okunup tekbir getirilerek giydirilir, kuşatılırdı. Bu işleme “Tekbirmek, tekbir etmek ve tekbirletmek” denilirdi. (Gölpınarlı, 1977: 306)

Tarikatların kullandığı gül ve tâc sembolleri ile giysiler, kuşaklar (kemerler), mengüş (küpe), nefir gibi takı ve eşyalar, bunların renkleri, sırları, anlamları konusu hakkında geniş bilgiler içiren birçok kaynak kitaplar yazılmıştır. (Erhan, 2004; Muslu, 2008; Atasoy, 2016; Yahya b. Salih el-İslambolî, 2006).

1925 senesinden önce tekke ve tarikat kültürüne âşina olanlar İstanbul’da rastladıkları herhangi bir tekke mensubunun hangi tarıkata mensup olduğunu giyiminden anlayabilirdi. Osmanlı dönemi İstanbul’una ait birçok fotoğraf, resim ve gravürde çeşitli tarikatlara mensup dervişlere çokça rastlanmaktaydı.

Tekkelerin kültür tarihimiz açısından bir diğer önemi de buralarda kullanılan eşyalardır. Camilere, türbelere, sebillere ve muvakkithânelere birtakım eşyalar verildiği gibi tekkelere de değişik vesilelerle çeşitli eşyalar verilmekteydi. Bu eşyalar, İhtiyaç malzemeleri, sanat malzemeleri, tarikat mensuplarına mahsus eşyalar ve kutsal eşyalar olmak üzere dört grupta ele alınabilir.

Tekkelerde gündelik ihtiyaçların karşılanmasında kullanılan, temizlik, mutfak (kazan, mablak), mefruşat malzemeleri ve diğer lazım olan eşyalar başta gelmekteydi. Sanat eşyaları yönünden oldukça zengin mekanlar olan tekkeler, hat levhaları ve musikî aletleri gibi sanat ürünlerinin âdeta sergilediği bir müze hüviyetindeydiler. Başta postnişin olmak üzere dervişlere varıncaya kadar tekkede görev yapanların kullandıkları birtakım eşyalar arasında post, seccâde, tesbih, teber, kandil, buhurdan ve keşkülü örnek verebiliriz. Ayrıca bazı tekkelerde teslim taşı, sabır taşı gibi objeler de bulunmaktaydı. (Garnett, 2010).

Tekkeler, Hz. Peygamber’e ait birtakım kutsal eşyaların muhafaza edildiği mekanlardı. Nitekim bu tekkelerin çoğu adını burada sergiledikleri ve ziyarete açtıkları kutsal eşyalardan almaktaydı. Kadem-i Şerif, Zıbın-ı Şerif, Paşmak-ı Şerif Tekkeleri buna örnektir. Bazı tekkelerde yine Hz. Peygamberin sakal-ı şerîf’i (Lihye-i Saadet) muhafaza edilmekte ve belli zamanlarda ziyarete açık tutulmaktaydı.

Tekkelerde Musikî Geleneği

Tekkeler şiir ve mûsiki alanında klasik Osmanlı döneminde önde gelen bir kurumdu. Şiir ve mûsiki alanında büyük sanatçılar bu kurumda yetişmekteydi. Bunun en büyük sebebi ise tekkelerde icra edilen zikir meclisleri, âyin merâsimleri ve bu merâsimlerde okunan

ilâhilerdi. (Kara, 2011). Türk din mûsikisinin iki bölümünden biri olan tekke mûsikisi, cami mûsikisinden daha zengin ve daha renkliydi. Bunun en büyük nedenlerinden biri tekke mûsikisi icrasında saz kullanılmasıydı. Bir üslubu ve tarzı olan tekke mûsikisi işlevsel bir mûsiki olup amaç zikir, zikri süslemek ve zikri yürütmektir. Mevlevî semâi, Bektâşî semahı; bunların dışındaki diğer tarikatların kuudî (oturarak), kıyâmî (ayakta) ve devrânî (dairesele yürüyüş) olmak üzere tarikat ayinleri çeşit çeşitti. Bu ayinlerde ney, kudüm, bendir, mazhar, halile, nevbe gibi vurmali sazlar kullanılmaktaydı. Tarikatın ve ayinin özelliğine göre ayin yönetilirken zikrin gidişine ve temposuna uygun olarak ilahiler, duraklar, na'tlar ve kasideler okunur, sadece vurmali sazlar kullanılarak mûsiki icrâ edilirdi. Tekke mûsikisinin ana formu ilahi idi. Zikir dışında topluca okunan ilahilere cumhur ilahi denilirdi. Arapça güfteli Türk tekke mûsikisi eserlerine ise şuuul denilmekteydi. Mevlevilik dışındaki tarikatların ayinlerinde dervişler hep beraber “Allah”, “Hayy”, “Hû”, “Kayyûm”, “Dâim” gibi esmâları yüksek sesle tekrar ederek zikrederler, zâkirler ilahi okur ve vurmali sazlardan başka saz kullanılmazdı. (İnançer, 1994: 240-241).

Özellikle Mevlevîler mûsiki ile oldukça haşır neşir olmuşlardır. Mevlevilik denince ilk akla gelen şeylerden biri hiç şüphesiz mûsiki aletlerinden üflemeli bir saz olan neydir. Bundan başka rebap, kanun, kudüm, kemençe, ud, tanbur hatta son dönemlerde piyano gibi mûsiki aletleri kullanılmaktaydı. (İnançer, 1994). Günümüzde İstanbul Galata Mevlevihânesi Müzesi'nde tekkelerde özellikle de Mevlevihânelerde kullanılan müzik aletlerini görmek mümkündür.

Hicrî yılın ilk ayı olan ve aynı zamanda Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edildiği ay olan Muharrem ayında İstanbul'da başta Bektaşî tekkeleri olmak üzere tekkelerin hemen hepsinde “Kerbelâ Mersiyeleri” okunurdu. Özellikle Hz. Hüseyin'in kızlarına ait olduğu düşünülen türbeyi bünyesinde barındıran Kocamustafapaşa Sünbül Efendi Dergâhı'nda çeşitli anmalar yapılır, “Ehl-i Beyt” ile ilgili ilahi, mersiye ve nefesler okunurdu. (Özlü, 2011).

İstanbul, fetihten sonra kısa zamanda tekke mûsikisinin de merkezi olmuş ve tekke mûsikisi burada en yüksek seviyeye ulaşmıştı. Bu mûsikinin Hâfız Post, Buhûrîzâde Mustafa İtrî, Abdülbâki Nasır Dede, Nâyî Osman Dede, Ali Nutkî Dede, Hammamîzâde İsmail Dede Efendi gibi büyük bestecileri ve icrâcıları İstanbul'da yetişmişti. (İnançer, 1994; Ambrosio, 2012).

Osmanlı İstanbul'unu ziyarete gelen yabancıların birçoğu şehirde gezilip görülecek yerler arasında Galata Mevlevihânesi ile Üsküdar Rifâî Âsitânesi'ni zikretmekte ve burada yapılan tarikat ayinlerini görmeyi tavsiye etmekteydiler. Şehri ziyarete gelen yabancılar için hazırlanan

gezi rehberlerinde bu iki tekke hakkında detaylı bilgiler verilmekteydi. Mevlevihâneneden bahsedilirken “dönen dervişler”; Rifâî Âsîtânesi’nden söz edilirken ise “haykıran dervişler” tabirini kullanmaktaydılar. Ayrıca birçok yabancıların hatratında, gravürlerinde, resimlerinde ve fotoğraflarında başta bu iki yapı olmak üzere şehirdeki birçok tarikat yapısına yer verilmekteydi. (Acar, 2017).

Eğitim, İlim, Sanat ve Ticarette Tekkeler

Ahlak ve sabır eğitiminin verildiği tekkelerde müşidler tarafından başta tasavvufî içerikli olmak üzere çeşitli kitaplar da okutulurdu. Günlük duâ ve evrâd kitapları dışında Mevlânâ’nın *Mesnevî*’si, Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin *Fusûsü’l-hikem*’i, Gazzâlî’nin *İhyâ*’sı, İbn Atâullah el-İskenderî’nin *el-Hikem*’i, Abdurrahman-ı Câmî’nin *Nefehâtü’l-üns*’ü, Ebû Tâlib el-Mekkî’nin *Kütü’l-kulûb*’u, Yunus Emre’nin eserleri, Süleyman Çelebi’nin *Mevlid*’i, Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzi-i Mısırî, İsmail Hakkî Bursevî gibi mutasavvıfların yazdıkları eserler yanında, *Muhammediye*, *Mârifetnâme*, *Delâilü’l-hayrât* gibi klasik eserler ve âriflerin menkıbeleri de okutulur, şerh edilirdi. Bu şekilde Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere İslam medeniyetinin üç temel dilinde yazılmış olan bu eserlerin iyi bir şekilde okunup anlaşılması, inceliklerine vâkıf olunması yönünden de tekkeler dil eğitiminin verildiği bir tür eğitim öğretim kurumlarıydı. Bu kurumlardan biri olan İstanbul’da Mesnevîhâne’de *Mesnevî* şerhi okutulurdu. Aynı zamanda bir ibadet ve zikir mekânı da olan bu yapının minaresinin alemi mevlevî sikkesi biçimindedir. (Kara, 2011; Tanman, 2004).

Yukarıda sözü edilen kitaplar başta olmak üzere çeşitli konularda yazılmış birçok yazma ve matbu eser tekkelere bağlı kütüphanelerde ve kitaplıklarda bulunmaktaydı. Bu tekke kütüphanelerinde bulunan kitapların çoğu zaman içerisinde çeşitli nedenlerle Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’ne nakledilmiştir. Günümüzde bu kütüphanedeki kataloglardaki koleksiyon isimlerimde tekkelerin adı yaşamaya devam etmektedir.

Tekkelerde hüsnihat sanatı ve mûsiki başta olmak üzere güzel sanatlar da öğretilirdi. Bu durum tekkelerde bulunan hat levhalarında kendini göstermektedir. Bu hat levhalarında tasavvuf öğretileri ve tekke ruhunu yansıtan sözler yazmaktadır. Hat levhalarında çehâr-yâr-ı güzîn (ilk dört halife) hilyeler ve tasavvufî şiirler de çokça yer almaktaydı. Tekkenin bağlı olduğu tarikat pîrlerinin adlarının “Yâ hazret-i pîr şeyh seyyid ...”, “Yâ hazret-i pîr-i sâni ...”, “Yâ hazret-i şeyh ...”, “Yâ hazret-i şeyh sultan ...”, “meded yâ ...”, “meded yâ hazret-i pîr ...”, şeklinde yazılı olduğu hat levhaları hemen her tekkede bulunurdu. Ayrıca, “Hû”, “Yâ hû”, “Hû Allah”, çifte vav, “Yetiş Yâ Gavs”, “Edeb yâ hû”, “Buda geçer yâ hû”, “Hoşgör yâ hû”, “Eline diline ve beline sahip ol”, “Hiç”, Mevlevî Seyyid Hasan Leylek Dede’nin kuş

formunda istifleri meşhurdu. Cami, çiçek, sancak, arslan ve tuğra formunda resimli yazılar yanında müsennâ/aynâli yani simetrik tarzda yazılara da tekkelerde sıkça rastlanmaktaydı. Bu yazılar levhalar dışında ahşap zeminlere, madenî eşyalara, kumaşlara hatta ağaç yapraklarına bile yazılmaktaydı. (Uludağ, 2005).

Birçok büyük hattat genellikle bağlı buldukları tarîkate ait tekkelerin hazîrelerinde medfundur. Demircikulu Yusuf, Ahmed Karahisârî, Hâfız Osman bunlardan birkaçıdır.

Üsküdar Özbekler Tekkesi, İstanbul’da ebrû sanatının icrâ edildiği en önemli merkezdi. Ebru sanatı, Şeyh Sâdık Efendi tarafından Orta Asya’dan Anadolu’ya getirilmiş ve oğulları tarafından bu sanat başta İstanbul olmak üzere birçok Osmanlı şehrinde gelişerek yayılmıştı. Şeyh Sâdık Efendi’nin oğlu ve halifesi olan Şeyh İbrâhim Edhem Efendi, ebru, hüsniyat, ince marangozluk, hakkâklık, matbaacılık, dokumacılık, oymacılık gibi birçok el sanatlarını icrâ etmesi sebebiyle “Hezârferen” lakabıyla anılmaktaydı. 1925 senesinden sonra da tekkede, Hezarfen Necmeddin Okyay öncülüğünde ilim, zikir, kültür, sanat ve sohbet meclisleri düzenlenmeye devam etmiş, böylece uzun süre tekke ve tarîkat kültürü bu mekânda yaşatılmıştı. (Tanman, 2007).

Osmanlı’da esnafların, zanaat sahiplerinin tarîkat ve tekkelerle ilişkisi bulunmaktaydı. Anadolu’da tesis edilen ahilik ve fütüvvet kurumu, ticaret ahlakı İstanbul’da esnaf örgütlenmesi içerisinde kendini göstermekteydi. Hatta esnaf pîrleri tarîkat erbâbıydı. Anadolu’daki debbağların pîri Ahi Evran’dı. Bozacılar ise pîrimiz Sarı Saltuk olarak bilinmekteydi. Kahvecilerin pîri Şeyh Şâzelî idi. Nitekim kahveci dükkanlarında “Her seherde besmeleyle açılır dükkanımız / Hazret-i Şeyh Şâzili’dir pîrimiz sultanımız”; tekkelerdeki kahve ocaklarında “Yâ Hazret-i Şeyh Şâzelî” yazılı hat levhâları bulunurdu. İstanbul’da Kabataş’taki Çizmeciler Tekkesi çizmeci esnafının uğrak yeri idi. Şehirdeki tekkelerdeki şeyhlerin birçoğu iplikçi, bezzaz, sirkeci, kazzâz/harîrî, abacı, içci, hallaç, helvâyî, kılınççı, nalçacı, paşmakçı, haffâf, saraç, nalıncı, zihgirci, devâtî, tarakçı, semerci, sandıkçı, nalbant, nalburcu, lokmacı, kovacı, kıncı, okçu, kolancı, kirpascı, habbâz, çuhadar, çadırcı, ciğerci, arakiyeci/takkeci, arpacı, doğramacı, kalburcu, balcı, bezirgân, kalafatçı, kaymakçı gibi bir meslekle birlikte anılmaktaydı. (Evliya Çelebi, 2006; Galitekin, 2003; Özel, 2010). Muallim Naci hatıralarını anlatırken babasının saraç dükkanında kalfa olarak çalışan iyi huylu, güleç, çalışkan ve pek hoş bir adam diye tasvir ettiği Hacı Ali Efendi’den ve onu tanıyan şeyhler ve dervişlerin dükkâna uğradıklarından da söz eder. Muallim Naci’nin şu ifadeleri tarîkat erbâbı ve ticâret ilişkisi bağlamında oldukça önemli bilgiler vermektedir: “*Hacı Efendi’yi sonradan da çok takdir ettim. Kendisi için bir tekkede rahatça oturup vakit geçirmek pek kolay olduğu halde çalışkanlığı tercih etmişti. Hem derviş, hem şeyh, hem saraç kalfasıydı. Helvâi*

Dergâhı'nın şeyh vekili olduğundan haftada bir defa babamdan büyük bir alçakgönüllülükle izin alarak gider; vazifesini yerine getirirdi. Daha sonra Küçükmustafapaşa yakınındaki Kara Sarıklı Dergâhı'na asâleten şeyh oldu. Orada gömüldür. Değerli şeyhlerden hâlâ Zincirlikuyu semtinde dergâhı bulunan Abdülhalim Efendi de babamın devamlı dükkân komşusuydu". (Muallim Naci, 2019).

Tekke ve Tarikat Edebiyata, Dile Yansıması

Edebiyat tarihimizde “Tekke Edebiyatı” müstakil bir yere sahiptir. “Tasavvûf Edebiyatı” başlığı altında da değerlendirilen bu alanda ilk akla gelen isimler Ahmed Yesevî, Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre, Mevlânâ, Hacı Bayram Velî, Ümmî Sinan, Niyâzî-i Mısrî, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Şeyh Gâlib gibi mutasavvıflardır. Tekke edebiyatının ana konusu ilâhî aşk, zikir, ahlak ve halvet olarak özetlenebilir. Bu alandaki edebi türler ise hikmet, ilâhî, methiye, nutuk, devriyye, mersiye ve şahıyyattır. Tekke edebiyatının en bilinen türlerinden biri olan ilâhî, çeşitli tekkelerin zikir (âyin/mukâbele) günlerinde zikir esnâsında genellikle makamla okunurdu. Farklı tarikatlara mensup tekkelerde bu ilâhilere nefes, âyin, tapuğ, durak ve cumhur adı verilirdi. Her sene Muharrem ayında tekkelerde gerçekleştirilen âyinlerde mûsiki eşliğinde topluca okunan ya da mersiye hânların okuduğu, ehl-i beyt sevgisini işleyen, Hz. Hüseyin'in şehadetini, onun yasını konu edinen şiirlere mersiye denilirdi. (Bilgin, 2011).

Doğrudan İstanbul tekkeleri ile ilgili mensur ve manzum olmak üzere birçok kaynak eser bulunmaktadır. Ortaya çıkarılan yeni kaynaklar, son yıllarda yapılan araştırma ve telif eserlerle alanla ilgili literatür gittikçe daha da zenginleşmektedir. *Mecmua-i Tekâyâ, Tomâr-ı Tekâyâ, Rehber-i Tekâyâ, İstanbul Hankahları Meşâyihî, Aşçı Dede'nin Hâtıraları, Sefîne-i Evliyâ, Ziyâret-i Evliyâ, Vukûat-ı Tekâyâ, Defter-i Dervîşân* bu alanda ilk akla gelen eserlerdir. İstanbul tekkelerini konu edinen *Dergehnâme, Hânkâhnâme* gibi manzum eserler de dikkat çeken edebî türlerdendir.

Yerli ve yabancı seyahatnamelerde, hatırat türü eserlerde İstanbul tekkeleri hakkında da bilgi verilmektedir. Evliyâ Çelebi, meşhur *Seyahatname*'sinde İstanbul tekkeleri ve kültürüne de yer vermiştir. İstanbul'daki tekke hayatına yönelik romanlar, hikayeler, menâkıbnameler, silsilenâmeler, gazeteler, mecmualar, hatırat ve günlükler de oldukça önemli bir yer tutmaktadır.

Yahya Kemal Beyatlı tarihimizde, kültürümüzde dergâhların ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu çok iyi bilen ve bu husustaki görüşlerini yazılarında açıkça belirten biridir. Nitekim *Dergah Mecmuası*'nın bu adı almasına da o vesîle olmuştur. Yeni çıkaracakları

bu mecmuaya isim ararlarken Ahmed Haşim'in "Haşhaş" ismini önermesine karşın Yahya Kemal "Dergah" ismini benimseyip tavsiye etmiştir. Millî mücadele yıllarında çıkmış olan bu dergi böylece edebiyat tarihimizde "Dergah" adıyla yerini almıştır. Prof. Dr. Kazım Yetiş'in ifadesiyle "Yahya Kemal 'Dergah' kelimesini bir kaynak ve merkez olarak düşünmüştür". Zirâ Anadolu'nun fethinde, İslamlaşmasında ve Türkleşmesinde dergâhların ve buralardaki dervişlerin büyük bir rolü olmuştur. Yahya Kemal, tekkelerin ve tarikat erbâbının ne anlam ifade ettiğini, buralardan beklentisini, umudunu "İthaf" adlı altı kıtalık şiirinde dile getirmiştir. Şâirin, Mevlevîliğe karşı özel bir ilgisi olduğu yazılarından ve şiirlerinden anlaşılmaktadır. Kendisine yöneltilen "Eskiden ne yaparlardı, nasıl vakit geçirirlerdi?" sorusuna, "Mesnevî okurlardı, pilav yerlerdi" cevâbını vermiştir.¹ Ayrıca "İsmail Dede'nin Kâinâtı" adlı şiirinde Mevlevîliğe bir övgü ve hayranlık söz konusudur.

Osmanlı'nın son Cumhuriyetin ilk yıllarında tekkelerle ilgili doğrudan ya da dolaylı olmak üzere şiirler de kaleme alınmıştır. Yahya Kemal'in ithaf şiiri dışında da dolaylı olarak tekke kültürüne temas eden şiirleri vardır. Fetihten itibaren başta "ni'me'l ceys" (fethe katılan askerler) olmak üzere şehrin bağrında yatan azizlerin İstanbul'un millî ve manevî kimliğinin oluşumunda ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu bilen Yahya Kemal "Aziz İstanbul" tabirini kullanarak şehri mayalayan azizlerin hatrasına vurgu yapmaktadır. Millî şâirimiz Mehmet Akif Ersoy'un başta kahraman ordumuza olmak üzere Cumhuriyetimize armağan ettiği İstiklal Marşı'nı Ankara Taceddin Dergâhı'nda yazmış olduğunu da hatırlamak gerekir.

Tekke Kültürü ile İlgili Deyimler, Terimler ve Atasözleri

Dilimizdeki atasözleri, deyimler ve terimlerin birçoğu tasavvuf ve tekke kültüründen neşet etmiştir. Bunların birçoğu doğrudan tekke kurumuyla alakalı olup tekke eğitimi, tekkenin mimari birimleri, tekkede görev yapan tekke sakinleri, tekkede kullanılan eşyalar ve ritüeller hakkındadır. Bunlara örnek olarak ilk akla gelenleri şöylece sıralayabiliriz: Sûfi (sofu), "ham sofı", kerâmet ehli, ermiş, "velî (çoğulu evliyâ)", râbîta, vird, mürid, dervişân, keşkül, evliyâullah (Allah dostları), "Dedegân", zuhurât, "Yed-i bey'at (Bey'at eli)", Şeyh (şih), "Şeyh Türkü", "Şeyhzâde", "halîfe", "Mürşid-i kâmil", şeb-i arûz, "gidiş çeyizi", "Tekbirlemek, tekbir etmek, tekbirletmek", cezbeye kapılmak, bir lokma bir hırka, melamet hırkası, post duası, post kavgası, postu sermek, pîr aşkına, nev-niyâz, "Tarih-i intikalleridir", irtihal eyledi, sırlandı, sırlamak, sırroldu, dinlenme, çileye girmek, erbaine girmek, çileden çıkmak, erbainden çıkmak, dünya bir çilehânedir, çileyi kırmak, çerağı dinlendirmek, çerağı

1 http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/semih_celik_kazim_yetis_soylesi.pdf (Çevrimiçi 30.06.2020).

uyandırmak, cümbüşlenmek, “Fukarâ keşkülü gibi”, “Aba altından sopa göstermek”, “Tekkeye hizmet eden tekkeden geçinir”, “Tekkeye kurban gelmek”, “Tekkeyi bekleyen çorbayı içer”, “Tekkenin çorbası su çıktı”, “Zaviyede çorba; tekkede pilav”, “Tekke meşrutası gibi ev”, “Yedi kat binadan düş, erenlerin gözünden düşme”, “Ulemanın yanında sözünü, evliyanın yanında özünü gözet”, “Şeyh uçmaz, dervişler uçurur”, “Şeyhin kerameti kendinden menkul”, “Sofu soğan yemez, bulsa kabuğun komaz”, “Sabreden derviş muradına ermiş”, “Dervişin fikri neyse zikri odur”, “Hacı hacıyı Mekke’de; derviş derviş tekkede bulur”, “Abdal tekkede, hacı Mekke’de”, “Deve hacı olmaz gitmekle Mekke’ye; eşek derviş olmaz su taşımakla tekkeye”, “On derviş bir posta sığar, iki padişah bir ülkeye sığmaz”, “Kırk derviş bir postta yatar, iki padişah bir iklime sığmaz”, “Dervişe bir lokma bir hırka yeter”, “Bir post, bir dost bize yeter”, “Abdala malum olur”, “Şeyhin ermişi, tekkесinin hafta gününde (âyin günü) göçer ve âyin esnasında gider”, “Nerede giyindin ise orada soyun”. (Gölpınarlı, 1977; Revnakoğlu, 2003).

Tekkelere Bağlı Türbe, Hazire ve Mezar Taşları

Başta âsîtâne ve tekke hazireleri olmak üzere İstanbul’daki tarihi mezarlıklarda yer alan tarikat mensuplarına ait binlerce tarihi mezar taşı tekke kültürünün en önemli göstergelerinden biridir. Bu taşlardaki sanat, anlamlı yazılar, semboller ve dil şehrin tarihi kimliğinin mütemmim cüzleridir.

Neredeyse her tarıkata ait mezar taşının bulunduğu İstanbul’da bu taşlara nakşedilmiş tarikat sembollerini, serpuşları ve yazıları bu hazirelerde görmek mümkündür. Mevlevihâne hazirelerine hâmûşân denilirdi. Buralarda günümüze ulaşmış Mevlevî mezar taşlarında mevlevîlerin hayattayken giydikleri sikke biçiminde yapılmış başlıkları hâlen görebilmekteyiz.

Alman gazeteci Friedrich Schrader’in 1915 senesinde tekkelerin hazireleri ile ilgili yazıya döktüğü şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir: “*Tekkeler hâlâ büyük ölçüde eski Doğu ruhunun koruyucuları. Eğer Doğu’nun dehası aranır, o sadece, mezarlıkları üzerinde ebedi bir nefesin gezindiği tekkelerde bulunur*”. (Friedrich, 2015).

Tekke hazirelerindeki mezar taşlarında ve buradaki türbelerde bu kültürün kaynağı olan ayet ve hadislerin hüsnihatla nakşedildiği kitabeler çokça bulunmaktadır. Tekkelerdeki kitabelerde zikir, tevhid, dua ve takva ile ilgili ayet, hadis ve özlü sözler yer almaktadır. Bununla beraber nasihat ve mesaj ihtiva edenler kitabeler de bulunmaktadır. Pazar Tekke’deki kitabelerde şunlar yazılıdır: “Elâ bi-zikrillahi tatmainnül-kulüb” (“Kalpler ancak Allah’ı zikir ile tatmin olur”). (Ra’d suresi 28. ayet), “Efdalü’z-zikri lâ ilâhe illallah” (Zikirlerin en faziletlisi lâ ilâhe illallah’tır), “Ve efdalü’d-duâi elhamdülillah” (Duaların en faziletlisi

elhamdülillah'tır); Kasımpaşa Uşşâkî Tekkesi'ndeki kitâbede “Kabetü'l uşşâkî bâşed în makâm / her ki nâkıs âmed incâ şud tamâm” (Bu makam âşıkların kabesidir, noksan gelen burada tamam olur); Kadırga'daki Sokullu Mehmet Paşa Dergâhı'nda tevhidhâne kapısı üzerinde “Kale resulullahi sallallahu aleyhi ve sellem: Azamu'n-nâsi dereceten indallahi ez-zâkirûn” (Allah'a göre en üst sınıf insanlar zâkirlerdir. / Allah'ı zikredenlerdir) ve Aziz Mahmut Hüdâyî Dergâhı'ndaki bir kitâbede ise “Eğer vâsıl olam dersin dilâ sen sırrı maksuda / Gel adâb ile yüz sür âsitân-ı Şeyh Mahmûd'a” yazmaktadır.

Birçok tekkede niyaz penceresi denilen ve özellikle türbeye açılan bir mimari düzenleme göze çarpmaktadır. Dua etmek isteyenler bu pencere önünde dururlar ve huşu içerisinde dualarını yaparlardı. Türbe ve hazire kısmındaki kitabelere nakşedilen yazılarda: “Müminler ölmezler, fani olan âlemden bâkî olan âleme intikâl ederler” mealinde hadis ve “her nefis ölümü tadacaktır” ayeti çokça yer alır.

Sonuç

Bir şehrin kimliğini yansıtan, oluşturan temel unsurlardan biri kurumlarıdır. Bunlar maddî/ somut ve maneî/soyut olarak tezahür etmiştir. Hakkı anmak, hakkı tavsiye etmek ve güzel ahlak esasına göre eğitim ve hizmet veren tekkelerin, halkın diline, ahlakına, maneviyatına, yaşayışına, inanç dünyasına, folkloruna, kısaca benliğine büyük etkileri olmuştur.

Tekkeler dinî mûsikinin en güzel bir biçimde icra edildiği bir konservatuvar ve hat levhalarının duvarları süslediği bir hat müzesi gibi mekanlardı.

Tarîkat yapıları olan âsitâne, dergâh ve tekkelerin şehrin fiziksel oluşumunun yanı sıra tarihsel kimliğine, ruhuna ve orada yaşayanların diline, davranışlarına büyük katkılarda bulunduğu net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Kısacası bu kurumlar Akl-ı selim, kalb-i selim ve zevk-i selim sahibi insanlar yetiştirmeye çalışmışlardır. Bu amacın sonucu ortaya çıkan kültür ve birikim şehrin kimliğine yansımıştır.

İstanbul'daki tekke binalarının günümüzdeki durumlarını göz önüne alarak aşağıdaki değerlendirme ve önerilerin yerine getirildiği takdirde şehrin dilinin unutulmaması, hafızasının silinmemesi adına kültür ve medeniyetimize büyük hizmet yapılmış olacağı kanaatindeyiz:

Öncelikle günümüze ulaşan tekke binalarının güzel bir biçimde restore edilip ruhuna uygun şekilde insanlara hizmet veren mekanlar haline getirilmesi İstanbul'a zenginlik katacaktır.

1950'lerde başlayan süreçte türbelerde ve tekkelerden çevrilen camilerde yer alan hat levhaları buralardan alınarak depolarda muhafaza edilme yoluna gidilmiş, 2000'li yıllardan

sonra da bu durum hız kazanarak koruma amacıyla Vakıflar İdaresi tarafından tevhidhâne olarak kullanılan Merkez Efendi ve Cihangir gibi camilerdeki hat levhaları ne yazık ki kaldırılmıştır. En azından bu hat levhalarının yerlerine birebir orjinaline sadık olarak birer kopyaları konabilirdi ve hâlâ da konulabilir. Mekânın ruhunu yaşatan bu vakıf emaneti hükmündeki sanat ve medeniyet eserlerinin mutlaka ve mutlaka ait oldukları yerde muhafaza edilmeleri gerekmektedir. En üst seviyede güvenlik önlemleri alınması hususunda herhangi bir zaaf gösterilmemelidir.

Tekke binalarının birçoğu yıkılıp yok olmuş ya da harap olmuş olsa da bunların hazireleri ve hazirelerindeki çoğu mezar taşları hâlen durmaktadır. Bu mezar taşlarının çoğu bakımsız, toprağa gömülü ve yerde yatık vaziyette durmaktadır. Bu taşlar temizlenip yazıları okunaklı hale getirilmeli ve araştırmacıların buralarda yapacakları çalışmalarda bu ve benzeri her tür zorluk ortadan kaldırılmalıdır.

Kaynakça / References

- Abdülaziz Bey. (2000). *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*. Hazırlayanlar: Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay, İstanbul.
- Acar, S. (2017). “Konstantinopolis Nasıl Görülür?": On Dokuzuncu Yüzyıl Seyahatnamelerinde ve Rehber Kitaplarında İstanbul. *İdealkent*, 8(22), 665–691.
- Ambrosio, A. F. (2012). *Dervişler: Tarihi, Antropolojisi, Mistik Yönü*, Çeviren: Buğra Poyraz, İstanbul.
- Arseven, C. E. (1984). *Türk Sanatı*, İstanbul.
- Aşkar, M. (2000). Son Dönem Tekke Mecmûalarından Yeşilzâde Mehmed Salih Efendi'nin Rehber-i Tekâyâ'sı. *Tasavvuf*, yıl 1, sayı 3, Ankara.
- Atasoy, N. (2016). *Derviş Çeyizi: Türkiye'de Tarikat Giyim Kuşam Tarihi*. İstanbul.
- Aydın, B. (1998). Osmanlı Devleti'nde Tekkeler Reformu ve Meclis-i Meşâyih'in Şeyhülislamlık'a Bağlı Olarak Kuruluşu, Faaliyetleri ve Arşivi. *İstanbul Araştırmaları*, sayı 7, Güz.
- Ayverdi, E. H. ve Yüksel, İ. A. (1976). *İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi*. İstanbul.
- Balkhâne Nâzırı Ali Rıza Bey (2007). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*. Hazırlayan: Ali Şükrü Çoruk, İstanbul.
- Baltacı, C. (2005). *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul.
- Bayrı, M. H. (1964). *Yer Adları ve Yer Adlarına Bağlı Folklor Bilgileriyle İstanbul*, İstanbul.
- Bilgin, A. A. (2011). Tekke Edebiyatı, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 40, 381–384.
- Canatar, M. (2017). Fatih Mahalleleri, *Suriçi İstanbul Fetihden Önce ve Fetihden Sonra*, Hazırlayan: İ. Ortaylı, İstanbul.
- Cebecioğlu, Ethem, (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara.
- Erhan, M. S. (2004). Kıyafetnâme (Tarikatlerde Semboller), *Bursa'da Dünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3*, Bursa. 41–52.
- Eğri, O. (2002). Yeniçeri Ocağı'nın Manevi Eğitimi ve Bektâşilik. *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 8(24), 113–131.
- Evlîyâ Çelebi, (2006). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini*, 1. Kitap, Hazırlayanlar: R. Dankoff, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, İstanbul.

- Ergin, O. (1936). *Türkiyede Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, İstanbul.
- Friedrich, S. (2015). *İstanbul 100 Yıl Öncesine Bir Bakış*. Çeviri: Kerem Çalışkan, İstanbul.
- Galitekin, A. N. (2003). *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul Câmî, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütüphâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin İmâretleri*, İstanbul.
- Garnett, L. M. J. (2010). *Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Abdallar*, Çeviri: Hanife Öz, İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (1977). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul.
- Hüseyin Vassâf. (2006). *Sefîne-i evliyâ, I-V*. Hazırlayanlar: M. Akkuş-A. Yılmaz, İstanbul.
- Hocazâde Ahmed Hilmi. (1325). *Ziyâret-i Evliyâ, Dâru'l-Hilâfetü'l-Âliyye* (İstanbul).
- İnançer, T. (1994). Tekke Musikisi, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul, c. 7, 240–241.
- İşli, E. D. (1998). *İstanbul Tekkeleri Mimarisi Eklentileri ve Restorasyonu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- İşli, H. N. (2014). Kâdirihâne'de Aşûre, *Geçmişten Günümüze Milli Yemek Kültürümüz*, Hazırlayan: M. Sabri Koz, İstanbul.
- Kara, M. (2011). Tekke, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 40, 368–370.
- Kara, M. (2005). *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları Tarikatlar-Tekkeler-Şeyhler*, İstanbul.
- Kılıç, M. E. (1997). Yedi Tepeli Şehrin Tekkeleri ve Muhyiddin Efendi'nin “Tomâr-ı Tekâyâ”sı. *İstanbul Armağanı*, 3, 269–274.
- Köse, F. (2012). *İstanbul Halveti Tekkeleri*, İstanbul.
- Muallim Naci. (2019). *Ömer'in Çocukluğu*, Hazırlayan: Kaan Tanyeri, İstanbul.
- Muslu, R. (2008). Türk Tasavvuf Kültüründe Tarikat Kıyafetleri ve Sembolik Anlamları. *EKEV Akademi Dergisi*, XII(36), 43–66.
- Ocak, A. Y. (1978). Zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, XII, 248.
- Okan, A. (2008). *İstanbul Evliyalari*, İstanbul.
- Ölçer, E. (2014). *Şehir Sokak Hafıza: Kuyulu'dan Biçi Yurdu'na Osman Nuri Ergin İle İstanbul Sokak Adları*, İstanbul.
- Öngören, R. (2015). İstanbul'da Tasavvufi Hayatı. *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi: Din*, c. V, s. 240-315.
- Özdamar, M. (2016). *İstanbul Vakıf Hayrât ve Ziyâret Rehberi*, İstanbul.
- Özel, A. M. (2010). Şâzelî, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, c. 38, 385–387.
- Özlu, Z. (2011). Osmanlı Devletinde Tekkelere Bir Bakış: Aşure Geleneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 57, 195.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, İstanbul.
- Revnakoğlu, C. S. (2003). *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, Hazırlayanlar: M. D. Bayın-İ. Dervişoğlu, İstanbul.
- Savaş, S. (1999). Osmanlı Dönemi Zâviyeleri Üzerine Bazı Deđerlendirmeler, *Osmanlı*, IV, 459–465.
- Sülün, M. (2006). *Sanat Eserine Vurulan Kur'an Mührü: Sanat Eserlerinden Yansıyan Kur'an Mesajı*. İstanbul.
- Şemseddin Sâmi, (1317). *Kâmus-ı Türkî*, Dersaadet (İstanbul).
- Tanman, M. B. (2004). Mesnevihâne Tekkesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, c. 29, 334–335.
- Tanman, M. B. (2007). Özbekler Tekkesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul, c. 34, 123–124.
- Tanman, M. B. (1994). Tekkeler, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul, c. 7, 236–240.
- Tanman, M. B. (1990). *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemesi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

- Telci, C. (2012). Osmanlı Yönetiminin Yeni Yıl Kutlamalarından: İstanbul Tekkelerine Muharremiye Dağıtımı, *Sufi Araştırmaları – Sufi Studies*, III(6), 5–7.
- Tosun, N. (2004). Tasavvuf Kültüründe Tekke Yemekleri. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 5(12), 123–135.
- Uludağ, H. (2005). *Osmanlı Hat Sanatında Tekke Yazıları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Uludağ, S. (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.
- Yahyâ b. Sâlih el-İslâmbolî, (2006). *Tarikat Kıyafetleri*. Hazırlayanlar: M. S. Tayşi-M. Aşkar, İstanbul.
- http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBİYATI/semih_celik_kazim_yetis_soylesi.pdf (Çevrimiçi 30.06.2020).